

Відгук офіційного опонента про дисертацію
Шмігера Тараса Володимировича
**«Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня
українська література сучасними українською та англійською мовами»**
на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальностей 10.01.01 – українська література,
10.02.16 – перекладознавство

Докторська дисертація «Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами» є глибоким, багатоаспектним, логічно структурованим дослідженням.

Дисертацію виконано в межах комплексних наукових тем кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка «Актуальні питання англо-українського перекладу на початку ХХІ сторіччя» (номер держреєстрації 0114U000868) та «Національна пам'ять перекладознавства в особистостях» (номер держреєстрації 0117U001309), затверджених Міністерством освіти і науки України.

Рецензована докторська розвідка оформлена як монографія обсягом 510 сторінок друку, що композиційно складається з чотирьох розділів, вступної та висновкової частини, списку використаних джерел (понад 800 позицій), іменного і тематичного покажчиків, англійськомовної анотації на 21 сторінку.

У Вступі дисертант акцентує на тому, що присвячує своє дослідження визначення теоретико-методологічних зasad перекладознавчого аналізу текстів давньої української літератури в міжмовному (українсько-англійському) та внутрішньомовному перекладі.

З цього нового та новаторського для перекладознавства завдання випливає актуальність дослідження, що фокусується на поглибленному вивченні давньої української літератури та специфіки її перекладу, подає на цьому матеріалі історіографію перекладознавства, висвітлює його динаміку.

Перший розділ «Історіографія та методологія» присвячено розкриттю головних періодів становлення перекладознавчого аналізу в Україні, його ролі

у системі сучасної критики перекладу, методики епістемічного вивчення моделей оцінки якості перекладу, історії перекладів давньої української літератури сучасними українською та англійською мовами, специфіці внутрішньомовного та релігійного перекладу, а також ролі перекладознавчих досліджень у вивченні давнього українського письменства.

У першому підрозділі проаналізовано історію перекладознавчого аналізу в Україні. Тут можна дещо посперечатися з дисертантом, що найбільшого розвитку в Україні перекладознавчий аналіз досяг у другій половині ХХ ст. Не варто недооцінювати здобутки періоду національного ренесансу 1920-х—початку 1930-х років, коли саме українські перекладознавці Володимир Державин, Олександр Білецький, Микола Зеров, Григорій Майфет, Олександер Фінкель, Павло Филипович, Освальд Бурггард та ін. збудували міцні підвалини сучасного перекладознавства та сформували критерії оцінки якості перекладу.

У другому підрозділі розглядається місце перекладознавчого аналізу в системі критики перекладу та його зв'язки з іншими перекладознавчими дисциплінами.

У третьому підрозділі досліджуються епістемічні основи перекладознавчого аналізу, які – за виявленням дисертанта – передбачають множинність підходів до аналізу самого перекладу та вказують на його паралаксну сутність. За формулюванням автора, «різні типи аналізу дають не тільки неоднакові якісні показники, а й висвітлюють вагомість перекладу в конкретних умовах із погляду певної функції і для визначеного замовника перекладу» (Автореферат, с. 9).

У четвертому підрозділі осмислюється історія перекладів творів давньої української літератури, що розкриває різні аспекти рецепції української літератури, зокрема, «змагання перекладачів та перекладацьких спільнот, сприйняття серед сучасних читачів, націетворчий потенціал» (Автореферат, с. 10).

У п'ятому підрозділі висвітлено питання внутрішньомовного перекладу, яке досі недостатньо досліжене. При цьому, дисерант спостеріг, що

потреба у внутрішньомовному перекладі прямо не залежить від часового чинника.

Вагомо, що окремий розділ присвячено внутрішньомовному перекладу, який не так часто стає об'єктом дослідження (на рівні із міжсеміотичним, якщо звернутися до класифікації Р. Якобсона). У дисертації простежено терміни та поняття цього виду перекладу, звернено увагу на жанри у ньому. Як внутрішньомовний переклад дисертант розглядає переробку М. Рильського арії Андрія з «Запорожця за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (с. 144). Цікавим прикладом такого внутрішньомовного перекладу може бути практика дитячих видань міжвоєнного періоду, які одночасно, в одному видавництві виходили в різній редакції і різному правописі для дітей Закарпаття і Галичини – пор. «Збірничок віршів для дітей» Марійки Підгірянки (Ужгород, 1926). Певною мірою це явище можна бачити і у радянських редакціях дорадянських західноукраїнських (особливо дитячих) авторів. Сюди ж можна зачислити редакцію того ж таки М. Рильського Франкового «Лиса Микити» (про втрати внаслідок такої редакції часто говорить А. Содомора).

Дисертант слушно критикує думку Л. Л. Нелюбина, що підрядник може бути лише між двома різними мовами, але неможливий внутрішньомовний (с. 147). Такі підрядники відомі з найдавніших часів – зокрема і у згаданих у дисертації «коментарях» Гомера елліністичної доби, які іноді зводились до таких підрядників з гомерівської мови на мову койне.

На матеріалі української літератури дисертант формулює чіткі принципи внутрішньомовного перекладу, які тепер можна порівняти із іншими літературами, де існує т.зв. «лінгвopoетичний розрив» між давньою і сучасною формами мови. Це ознака перспективності дослідження Т. В. Шмігера.

У шостому підрозділі першого розділу з'ясовується стан вивчення релігійного перекладу. За визначенням дисертанта, «релігійний переклад – це переклад письменства, що обслуговує релігійне життя суспільства – від поетичного сприйняття Бога до теоретичного осмислення віри, від молитов і гімнів через проповіді й житія до катехизмів і богословських трактатів. Різні жанри релігійних текстів потребуватимуть різного балансу між дослівним від-

творенням оригіналу, поетичністю й науковою ерудицією» (Автореферат, с. 11).

Вельми слушно виділяються три види релігійного перекладу:

- 1) переклад священих текстів, зокрема біблійних, де йдеться не лише про переклад Біблії, а й про біблійні цитати, коли книжники пропонували власні інтерпретації на рівні вжитку слів, словосполучень чи реченнєвих фрагментів;
- 2) переклад церковної літератури, зокрема богослужбових текстів та моралізаторських творів (проповіді, житія, чуда тощо);
- 3) переклад богословської літератури – твори отців церкви, полемічні трактати, катехизми, у яких терміни відіграють визначальну роль.

У сьомому підрозділі аналізується інтерпретаційний потенціал давньої української літератури крізь призму перекладознавства, зокрема, простежується, «які риси давня українська література успадкувала від інших літератур та розвинула їх, як сьогодні можна правильно інтерпретувати її формальну й семантичну специфіку, і як можна удосконалити наступні переклади творів української літератури іншими мовами» (Автореферат, с. 12).

Отже, в історичній частині першого розділу дисертуант розглядає поступове вироблення дотичної термінології перекладу (переклад як процес, переклад як твір, відповідні дієслова, позначення виконавців тощо). На тому скромному матеріалі, який маємо, він показує можливі зародки розрізнення різних нюансів (твір / процес, усний – письмовий переклад, переклад – тлумачення і т.д.). На найранішому етапі формування перекладознавчої думки в Україні дисертуант вичленовує терміни, які можуть містити категорії оцінки перекладу, як-от істинності та майстерності. Він намагається з дуже непрямих і скрупчених свідчень вибудувати, відчути за ними основи перекладознавчої думки. За майже відсутнього письмово засвідченого довкола перекладацького дискурсу (рефлексії) автор намагається за найменшими сигналами, знаками, за практикою вживань тих чи тих термінів, за окремими судженнями, міркуваннями, оцінками в передмовах і у маргіналіях – відтворити, реконструювати можливу дискусію, реконструювати власне той не засвідчений прямо дискурс, його системи понять і цінностей, установок перекладача. Дуже

важливо, що дисертант тримає в полі зору тисячолітню тяглість перекладацьких поглядів в українському контексті, хоча інколи теорію і критику перекладу реконструює «на основі вжитих іменників, дієслів і прислівників» (с.53). Утім, залучені тексти – мовнофілософські трактати, передмови і післямови до перекладів – засвідчують наскільки питомою та невід'ємною була практика перекладу на всіх етапах української культурної історії.

Другий розділ «Когнітивні підходи до оцінювання перекладів» зосереджується на застосуванні методології когнітивної лінгвістики до перекладознавства. В цій частині викликає певні сумніви доречність використання терміна «похідна мова» як пари до терміна «вихідна мова».

У першому підрозділі розглянуто можливості застосування аналітичних методів когнітивної лінгвістики та етнолінгвістики для перекладознавчого аналізу на рівні концепту (зокрема, зіставляються давньогрецька лексеми «χάρις», давньоукраїнська «благодіть» і англійська «grace» крізь призму пам'ятки «о законѣ моємъ данѣмъ. и въ благодѣти и істинѣ ісусомъ христомъ вывши» митрополита Іларіона Київського та її перекладів сучасними українською (В. І. Крекотня) й англійською (С. Франкліна й Н. Л. Айклер) мовами.

У другому підрозділі аналізується можливість використовувати погляди Р. В. Ленекера на когнітивну семантику як семантично-текстову модель перекладознавчого аналізу. Матеріалом для розгляду слугує твір «**слово некоего калугера о чьтыи книг**» з «Ізборника Святослава» 1076 р. та його три переклади: два сучасною українською мовою (повний – В. В. Яременка, частковий – Є. А. Карпіловської й Л. О. Тарновецької) та один – англійською (В. Р. Федера).

У третьому підрозділі розглядаються можливості й засоби перекладу термінів на позначення емоцій. Розглядається зворотний переклад, прототипні сценарії, концептне моделювання та ін. прийоми й методи оцінки перекладу терміносистеми емоцій. Матеріалом для аналізу було обрано текст з «Ізборника Святослава» 1076 р. – «**слово нѣкоего отъца къ сыноу своимоу, словеса душепользываага**» – та його два українськомовні переклади (І. Я. Франка та В. В. Яременка) й один англомовний (В. Р. Федера).

Третій розділ «Комунікативні аспекти аналізу перекладів» зосереджується на комунікативних параметрах міжкультурної комунікації із застосуванням понять і методів наратології, поетики, теорії релевантності та риторики.

У першому підрозділі висувається теза, що належне відтворення лексичних конструкцій формує наративні проскії тексту, але по-різному впливає на інтерпретацію його цілісності (на матеріалі літописного оповідання із «Повісті врем'яних літ» (Іпатський список), а саме про хрещення княгині Ольги; українські переклади зробили Л. Є. Махновець і В. В. Яременко, а головним англомовним текстом є переклад С. Г. Кроса у редакції О. П. Шербовіца-Вецора).

У другому підрозділі аналізується кондакарний вірш, тобто двоскладовий тонічний вірш зі складною багатозначною системою повторів, що вживається для створення медитативного темпу оповіді (на прикладі використання кондакарної поетики у творі *«съказаник и страсть и похвала святою мученикоу бориса и глѣба»*, оригінал якого зіставлено з українським (В. О. Шевчука) та англійськими (П. Голінгзворта й М. Кантора) перекладами).

У третьому підрозділі апробовується використання категорій теорії релевантності для оцінки перекладу (на матеріалі Слова 32 «Про преподобного Марка Печерника, повелінь якого мертві слухалися» із «Києво-Печерського патерика» Другої Касіянівської редакції (1462) і двох його англомовних перекладів – британської дослідниці М. Гепел та американського іммігранта С. О. Зеньковського).

У четвертому підрозділі розкриваються художні вартості полемічного твору (на матеріалі «Треносу» Мелетія Смотрицького, із використанням польськомовного оригіналу та перекладів українською (Р. П. Радишевського) й англійською (Д. А. Фрика) мовами).

Четвертий розділ «Оцінка перекладів крізь призму культури й аксіології» висвітлює різні способи маніфестації текстів у контексті національної літератури, її ціннісного репертуару, культурної матриці, колективної пам'яті та культурної сумісності.

У першому підрозділі аналізуються культурні риси відтворення терміносистеми крізь призму аксіологічного моделювання (для характеристики таїнств) та культурної матриці (для дослідження термінів на позначення Боголюдськості).

У другому підрозділі розглядається певні символи, ключові слова та критерії колоніальних текстів на прикладі філософського твору Григорія Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» та в його перекладах англійською (Дж. Л. Клайна й Т. Д. Закидальського) й українською (В. О. Шевчука) мовами.

У третьому підрозділі узагальнено етнографічний підхід до текстологічного аналізу перекладу (на матеріалі вступу до поеми «Іржавець» Тараса Шевченка та його переклади англійською мовою К.-Г. Андрусишина й В. Кірконела, 1964, та Віри Річ, 1994).

У Висновках зведено в площині перекладу три групи моделей семантичного аналізу (когнітивну, комунікативну й культурну) та сформульовано вимоги до перекладознавчого аналізу, а саме: 1) виразні критерії кореляції; 2) урахування культурних умов існування семантики; 3) постанова конкретних цілей семантичної секції чи текстового розгляду; 4) розуміння особливостей взаємин із читачем і відображення спільноти, яку репрезентує оригінал (Автореферат, с. 24). Також перелічено апробовані в роботі методи, які критики використовують у своїй практиці: 1) метод зворотного перекладу, 2) соціолінгвістичний аналіз, 3) постколоніальний аналіз тексту.

За слушним висновком дисертанта, «давня українська література – головно релігійна, однак це аж ніяк не зважує шляхи її інтерпретації» (Автореферат, с. 27). Саме на матеріалі давньої української літератури було підтверджено гіпотезу про те, що «перекладознавчий аналіз – це система методів філологічного аналізу тексту, яка перебуває у взаємозв'язку між практикою та теорією» (Автореферат, с. 29).

Висновки дослідження однозначно сприятимуть упорядкуванню аналітичного інструментарію, який застосовують перекладознавці. Хоча

дисертація у формі монографії – це жанр наукового мовлення, а не навчального, та все ж вона прямо впливатиме на поглиблення розуміння тексту, його функціональності та естетичності у навчальному процесі. Вироблення аналітичних умінь роботи текстом є першою умовою успішного перекладу. Дисертацію присвячено розгляду прозових творів з акцентом на семантичних питаннях інтерпретації тексту. Враховуючи, що аналіз моделей поетичного перекладу вже був предметом розгляду, то наступним кроком в українському перекладознавстві, очевидно, має стати монографія з питань аналізу граматичних аспектів міжмовного та внутрішньомовного перекладу.

Таким чином, підсумуємо важливі досягнення автора дисертації «Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами» Тараса Володимировича Шмігера:

- досліджено специфіку функціонування та лінгвopoетику давньої української літератури;
- вивчено історію перекладів новоукраїнською з давньоукраїнської, що теж є частиною української літератури;
- досліджено давньоукраїнський текст як об'єкт для перекладу (у центрі уваги твори українських письменників – митр. Іларіона Київського, Мелетія Смотрицького, Петра Могили, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, анонімні твори);
- досліджено кондакарну поетику, особливості нарації, прозиметр, інтертекстуальність тощо (у центрі аналізу – система художнього тексту у проекції монокультурної та міжкультурної інтерпретації);
- проаналізовано рецепцію давньоукраїнської літератури в англомовному світі;
- вивчено літературознавчі погляди на текст і переклад, особливо XIX-XX ст., та поглиблено вивчення внеску українських літераторів і літературознавців у теорію й критику перекладу (напр., Я. Головацький, М. Максимович, П. Куліш, І. Франко, Г. Майфет, Ю. Кундрат, М. Ласло-Кущюк);

- досліджено історію рецепції давньої української літератури в Україна та в англомовному світі;
- апробовано постколоніальну теорію перекладу, концепцію відповідностей, прийом зворотного перекладу;
- напрацьовано нові методи оцінки якості перекладу: етнографічний, категорійний, бінарний аналіз мотиву, ціннісний, матричний, чим розширено терміносистему теорії перекладу;
- зроблено внесок у релігійний та внутрішньомовний переклад;
- вивчено історію підходів до оцінки якості перекладу від X до ХХІ ст., головно в Україні, а також подекуди у зіставленні зі світовим перекладознавство;
- осмислено спільні та відмінні риси внутрішньомовного та міжмовного перекладу;
- вивчено специфіку перекладу релігійних, полемічних, часовіддалених текстів;
- враховано такі категорії читацької рецепції та художньої систематики письмового перекладу: інтенціональність, цілісність сприйняття, функційність, комунікативна ефективність, естетичність, інформативність, ідентичність, інтертекстуальність тощо;
- сумарний аналіз творів та перекладів у тексті дослідження дає змогу визначити особливості перекладу давніх українських текстів в Україні та в англомовному світі.

Варто окремо відзначити картину еволюції перекладознавчого аналізу, що постає у рецензований дисертації, а також загалом вказати на солідну джерельно-корпусну базу дослідження. При цьому дисертантові вдалося витримати баланс українських та іноземних джерел, оскільки в пошуках найкращих здобутків інших наукових традицій він опирається на первинний – головно англомовний та польськомовний, але не тільки – науковий дискурс, не забиваючи досягнення української філологічної школи. У дисертації відчувається велика увага до словників, адже дослідник намагається по

максимум залучити найповніші світові словники, щоб задокументувати й верифікувати усі переливи значення аналізованих лексем.

Дисертант упритул підходить до використання корпусного підходу. Звісно в українській лексикографії ще нема такого корпусного апарату для вивчення мови того часу, як він існує для класичних мов, де маємо не просто давню лексикографічну традицію, але й спеціальну традицію укладання конкорданцій – до окремих текстів, авторів тощо. Багатотомні тезауруси класичних мов дають теж можливість верифікувати значення слів в контекстах. А зараз електронні корпуси текстів дають можливість дослідникам генерувати конкорданції *ad hoc*. Можливість наглядно побачити функціонування потрібного слова в контекстах, звичайно, *conditio sine qua non* для лексикографічних студій. Дисертант свідомий цього і справедливо зауважує, що «найважливішим критерієм перевірки автентичного сприйняття давніх текстів є виключне застосування корпусного опису у лексикографічній практиці» (с. 234).

Мабуть, серйозною проблемою в питанні освоєння різних мовокультур, є проблема лексикографічного опису – наскільки та чи інша мовокультура має описану у словниках лексику. Але разом з тим – і наскільки взагалі навіть при найкращій лексикографії (як це є для класичного періоду класичних мов чи для англійської) можна при перекладі покладатися на словник. Інтуїтивне відчуття перекладача, базоване на його інтегрованості у відповідну мовокультуру, на його мовокультурному досвіді, найкраще верифікують словники, а також дуже допомагають відповідні коментарі та фахові дослідження.

Водночас треба брати до уваги, що навіть академічний одинадцятитомний «Словник української мови» не завжди може бути достатньо авторитетним лексикографічним джерелом для пояснення релігійної лексики. Тут доводиться звірятися з мовою традицією і практикою українських церков, богословських шкіл. Власне, корпусний підхід, вивчення практики вживання, звіряння з практикою мусить бути інструментарієм не лише при встановлення значень тих чи інших термінів, слів у староукраїнських текстах, але і при виборі адекватного перекладу новоукраїнською мовою.

Опубліковані результати здобувача наукового ступеня доктора наук (одноосібна монографія (41,1 ум. друк. арк.), 35 наукових статей, з яких 19 – у фахових наукових виданнях, акредитованих ДАК МОН України, 7 – у закордонних періодичних виданнях, 1 – у фахових наукових виданнях України, які входять до міжнародних наукометрических баз даних, 8 – додаткові публікації; 6 – тези наукових доповідей) відображають основні наукові висновки дисертації. Одержані здобувачем результати є достовірними та об'єктивними. Основні твердження та результати дослідження були оприлюднені на звітних наукових конференціях викладачів Львівського національного університету імені Івана Франка, щорічних наукових сесіях Наукового товариства імені Шевченка, засіданні Наукового товариства англістів та Етнолінгвістичного семінару Університету імені Марії Склодовської-Кюрі, а також 14 інших міжнародних та всеукраїнських конференціях в Україні та закордоном.

Автореферат відповідає змісту дисертаційної роботи, у стислій формі відображає її основні наукові твердження та висновки.

Однак, дисертантові варто звернути увагу на певні недоліки цієї праці, про які піде мова далі. Отже, деякі окремі зауваження шодо рецензованої роботи такі:

- Говорячи про слов'янськість лексем «перекладати», «переложити» чи «переводити», важливо було зазначити, що це, очевидно, кальки з класичних мов. Тому це – слова книжного походження, і тому природно, що вони більше асоціюються з перекладом як текстом чи з писаним перекладанням. Натомість неслов'янські «толю» і «тлумач» є питоміші, значно глибше закорінені в давню нашу мову, ніж позірно слов'янські, але книжні кальки. Тому вони більше асоціюються з усними практиками і з процесом, а не з текстом, і саме вони є походять з дописемних практик і контекстів (до с. 33).

- Видається невдалим термін «лінгвономен». Його вживають такі автори, як В. М. Мойсіенко, І. Д. Фаріон та деякі інші, але він зовсім вибивається з прийнятої як у нас, так і у світовій лексикології моделі називання ономастичних термінів: всі вони мають другим елементом не латинське «номен», а грецьке «онім»: *топонім*, *етронім*, *гідронім*, *антропонім* тощо. Тому найлогічнішим би було вжити термін на основі грецьких компонентів, прийнятий у західних традиціях, «глосонім / глотовонім», або принаймні гібридний латино-грецький термін, який також у нас вживається «лінгвонім» (до с. 37).
- Непослідовно представляється і титулюються перекладачі. Дехто просто називається, а декому додаються в анкетно-канцелярському стилі титули, посади, місце праці, рік народження (до підрозділу 1.4.).
- Чому «перекладознавчий аналіз на рівні концепту» передбачає зіставлення саме лексем? (питання до с. 168).
- Чому «когнітивну, комунікативну й культурну» моделі класифіковано як «методи семантичного аналізу»? Чи справді ці моделі не виходять за межі царини семантики? (питання до с. 233).

Слід підкреслити, що рецензована дисертація – це непересічна подія в українській філології, яка наочно об'єднала два взаємопереплетені напрямки досліджень – історію української літератури та історію перекладу – і довела їхнє глибоке спільне коріння, а подекуди й нерозривний зв'язок між двома спеціальностями: українською літературою та перекладознавством.

Тож висловлені у плані дискусії зауваження та міркування не знижують загальної високої оцінки проведеного дисертантом наукового пошуку.

Загалом вважаю, що до захисту подано цілком оригінальне, самостійне та новаторське дослідження маловивченої проблеми, яке виконане на належному науково-методичному рівні. Проведений рецензійний аналіз роботи дає усі підстави стверджувати, що дисертація «Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами» за актуальністю,

10
сучасним медичним рівнем виконання, новизною та практичним значенням отриманих результатів, обґрунтованістю наукових положень, висновків та рекомендацій, їх достовірністю і повнотою викладу в опублікованих працях відповідає спеціальностям 10.01.01 – українська література, 10.02.16 – перекладознавство, профілю спеціалізованої вченої ради Д 35.051.13, вимогам, які встановлені у п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 27.07.2016) щодо кандидатських дисертацій, а її автор, ШМІГЕР Тарас Володимирович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література, 10.02.16 – перекладознавство.

Офіційний опонент –

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри теорії та практики перекладу
з англійської мови Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Л. В. Коломієць

Підпіс Коломієць Л.В. стверджую

Проректор з наукової роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В.С. Мартинюк